

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ КЊАЖЕВАЦ

УТИЦАЈ РИМСКОГ ПРАВА У КАСНОЈ
АНТИЦИ И СРЕДЊЕМ ВЕКУ.
ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ И АРХЕОЛОШКИ
ТРАГОВИ

уредили: Софија Петковић и Александар Ђорђевић

Београд - Књажевац
2023

THE INFLUENCE OF ROMAN LAW IN THE LATE ROMAN PERIOD AND MIDDLE AGES. HISTORICAL SOURCES AND ARCHAEOLOGICAL TRACES

Edited by Sofija Petković and Aleksandar Đorđević

Belgrade - Knjaževac
2023

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ, БЕОГРАД

Посебна издања

књига 83

књига 84 (електронско издање)

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ, КЊАЖЕВАЦ

За издавача:

Снежана Голубовић

Милан Живковић

Редакција:

Александар Капуран

Иван Бугарски

Емилија Николић

Бојана Илијић

Ана Гавриловић - секретар редакције

Уредници:

Софија Петковић

Александар Ђорђевић

Рецензије:

Мирослав Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Ирена Љубомировић (Филозофски факултет, Универзитет у Нишу)

Небојша Ранђеловић (Правни факултет, Универзитет у Нишу)

Милена Полојац (Правни факултет, Универзитет у Београду)

Графички дизајн:

Томислав Живковић

Тираж: **150 примерака**

Штампа: **medivest**, Ниш

ISBN 978-86-6439-092-7

ISBN 978-86-6439-093-4 (електронско издање)

САДРЖАЈ / CONTENT

Ивана Поповић ЗАКОНИ И ПРАКСА НА ПУТУ ХРИШЋАНСТВА КА ДРЖАВНОЈ РЕЛИГИЈИ: ПРИМЕР СИРМИЈУМА	9
Надежда Гавриловић Витас РИМСКИ ЗАКОНИ, РИМСКА РЕЛИГИЈА И РИМСКИ ХРАМОВИ У КАСНОЈ АНТИЦИ	19
Игор Бјелић РАЗГРАДЊА ПАГАНСКИХ ХРАМОВА У РИМСКИМ ЗАКОНСКИМ АКТИМА И У ПРАКСИ – ПЕРИОД ОД КОНСТАНТИНА ДО ТЕОДОСИЈА	33
Софија Петковић РАЗВОЈ ГРАДА У ГОРЊОЈ МЕЗИЈИ: MUNICIPIUM ET CIVITAS	45
Бојана М. Илијић / Вујадин Т. Вујадиновић ОДНОС РИМСКОГ ПРАВА ПРЕМА СЕКУНДАРНОЈ УПОТРЕБИ НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА У АНТИЦИ .	63
Марија Јовић МОНЕТАРНЕ РЕФОРМЕ У РИМСКОМ ЦАРСТВУ КРАЈЕМ 3. И ТОКОМ 4. ВЕКА	79
Петар Ђорђевић CONSTITUTIO ANTONINIANA – РЕФОРМА У КОРИСТ НАРОДА ИЛИ ЦАРЕВА ПОТРЕБА?	87
Александар Ђорђевић ЗАКОН СУДЊИ ЛЈУДЕМ – ПРВИ ПИСАНИ СЛОВЕНСКИ ЗАКОНИК	105

Софија Петковић, научни саветник,
Археолошки институт у Београду

sofka@gmail.com

РАЗВОЈ ГРАДА У ГОРЊОЈ МЕЗИЈИ: MUNICIPIUM ET CIVITAS

Апстракт: Потреба за интеграцијом италских градова у Римску републику довела је до стварања институције муниципијума (*municipium*), Муниципијум је чинила заједница његових становника, која је имала мање-више ограничена права и обавезе римских грађана, међу којима је најзначајније плаћање пореза (*munera*) и обезбеђивање одређеног контингента опремљених војника, али не и право да бирају и буду бирани. Ширењем Римске државе, пре свега у царском периоду, оснивани су муниципијуми у провинцијама, који су имали различит степен римског грађанског права.

У Подунавским провинцијама оснивање муниципија и колонија је у раноцарском периоду повезано са фортификацијама на лимесу, где су се развијали из цивилних насеља у близини утврђења (*canabae*). Доношењем Каракалине *Constitutio Antoniniana* 212. године правни значај муниципијума је престао да постоји иако су остале институције градске самоуправе и градских територија.

У Горњој Мезији статус града стекла су урбана насеља поред легијских логора (*Singidunum*, *Viminacium*), урбана насеља из предримског периода на раскршћима значајних путева (*Horreum Margi*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Scupi*) и рудничка и металуршка средишта (*Ulpiana*, *Municipium Dardanorum*). Неки од ових градова добили су статус муниципијума, а неки колонија. Од Диоклецијанових административних реформи, у провинцијама насталим на територији Горње Мезије настају градови (*civitas*), који никада нису стекли статус муниципијума или колоније, али су имали велики економски значај и обимне градске територије, као што су *Remesiana* и *Aquae*, о чему сведочи и Прокопијево дело *De aedificiis*. Ови градови су током касне антике (IV-VI век) били и епископска седишта.

Кључне речи: *municipium*, *Constitutio Antoniniana*, *civitas*, Горња Мезија, касна антика

После римских освајања у Италији, крајем IV и почетком III века пре н.е. појавила се потреба за интеграцијом италских градова у Римску републику, која је довела до стварања институције муниципијума (*municipium*).

Муниципијум је чинила заједница његових становника, која је имала мање-

више ограничена права и обавезе римских грађана, међу којима је најзначајније плаћање пореза (*munera*) и обезбеђивање одређеног контингента опремљених војника, али не и право да бирају и буду бирани (*cives sine suffragio*).¹

Ширењем Римске државе, пре свега у царском периоду, оснивани су муни-

---

1 Humbert 1993, 419-424.

ципијуми у провинцијама, који су имали различит степен римског грађанског права. Ови градови су подизани на местима домородачких урбаних насеља и утврђења или у њиховој непосредној близини.²

Међутим, институција муниципијума је скоро потпуно изостала у источним провинцијама на грчком језичком подручју, које су у хеленистичком периоду биле интензивно урбанизоване.³

У провинцијама су осниване и колоније (*colonia*) – градови, који су настали насељавањем ветерана римских легија.⁴

У Подунавским провинцијама оснивање муниципија и колонија је у ранонарском периоду повезано са фортификацијама на лимесу, где су се градови развијали из цивилних насеља у близини утврђења (*canabae*).⁵

Антички извори о градовима у Горњој мезији су малобројни. Најстарији извор је Птоломејева Географија из прве половине II века са картом на којој су обележени градови.⁶ (сл. 1) Овај списак градова одражава стање с почетка II века, после Трајанових Дачких ратова, а Птоломеј их означава као πόλεισ, не дефинишући њихов правни статус, осим у случају колонија Рациарије (*Retiaria Mysorum*) и Скупа (*Scupi*). Остала места наведена на карти могла су имати статус *civitas peregrini* или *canabae*, односно већа

цивилна насеља формирана поред војних логора.

Познији историјски извори, који нам могу дати податке о градовима Горње Мезије су *Tabula Peutingeriana* из IV века⁷, *Notitia Dignitatum*, с краја IV – прве половине V века⁸, и Прокопијево дело *О грађевинама* из VI века⁹.

У Горњој Мезији статус града стекла су урбана насеља поред легијских логора на Дунавском лимесу: *Singidunum*, логор легије IV Флавијеваца (*legio IV Flavia*) и *Viminacium*, логор легије VII Клаудијево (*legio VII Claudia*).¹⁰

Сингидунум је добио статус муниципијума од цара Хадријана, али је ово потврђено тек 169. године, за време владавине цара Марка Аурелија. Овај град је, највероватније, добио и статус колоније 239. године од цара Гордијана III, а ово је потврђено на натписима из друге половине III века.¹¹

Занимљиво је истаћи да је римски легијски логор настао 89. године за потребе стационарања легије IV Флавијеваца на Дунавском лимесу у близини келтског опидума Сингидунума, који су на данашњој Карабурми основали Скордисци. Тако је римски каструм и град, осим места на ушћу Саве у Дунав, од Скордиска преузео и име насеља.¹²

У Виминацијуму је основан легијски логор за легију VII Клаудијеву 52. године,

2 Reid 1923, 155-248.

3 Исто, 325-435.

4 Le Roux 1992, 183-200; Tarpin 1999, 1-4.

5 Reid 1923, 197-199.

6 Цермановић - Кузмановић 1975, 15-16.

7 Шкриванић 1975, 44-47.

8 Not. dign. Or. XLI – XLII.

9 Procop. De aedif. IV.

10 Mirković 2007, 43-45.

11 Mirković 1968, 43-45; Mirković, Dušanić 1976, 31-35.

12 Mirković 1968, 37-40; Mirković, Dušanić 1976, 23-24.

Слика 1 – Птолемејева карта Горње Мезије (према: А. Цермановић – Кузмановић, Југословенске земље на Птолемејевој карти, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 11-31.)

Figure 1 – Ptolemy's map of Upper Moesia (according to: А. Цермановић – Кузмановић, Југословенске земље на Птолемејевој карти, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 11-31.)

када је пребачена из провинције Далмације у Мезију на Дунавски лимес. Једно време је легија IV Флавијеваца са њом делила каструм, све до пребацивања у Сингидунум. Виминацијум је, такође добио статус муниципијума у време Хадријана, а статус колоније, са правом ковања сповственог новца, за владавине цара Гордијана III, 239. године. Ова година је на новцу виминацијумске ковнице, која на реверсу има представу провинције Горње Мезије са биком и лавом симболима легија VII Claudia и IV Flavia.,

означена као *anno I*. Највероватније је Виминацијум исте године постао и административни центар, односно престоница провинције Горње Мезије (*Moesia Superior*).¹³

Урбана насеља из предримског периода на раскршћима значајних путева (*Ratiaria, Horreum Margi, Naissus, Scupi*), луке на Дунаву (*Margum, Aquae*) и рудничка и металуршка средишта (*Ulpiana, Municipium Dardanorum*), такође су били места где су Римљани већ у I веку подизали утврђења и оснивали градове у

¹³ Mirković 1968, 56-70; Mirković 1986, 46-54; Mirković 2007, 52-56.

Горњој Мезији. Неки од ових градова добили су статус муниципијума, а неки колонија, насељавањем легијских ветерана, најчешће крајем I и почетком II века.

Scupi (данашње Скопље) био је град на југу Горње Мезије, у долини Вардара, који је почетком владавине цара Домицијана (81-96. године) добио статус колоније, *Colonia Flavia Felix Dardanorum*. Није позната тачна година, када су Скупи постали колонија, али је то сигурно претходило Домицијановом Првом дачком рату (85-86. године).¹⁴ Наиме, значај овог места као логистичког центра за снабдевање римске војске на Дунаву, које се уједно налазило на важној комуникацији, која је повезивала Средњу Европу и Егејско море, дошла је до изражаја током Дачких ратова с краја I – почетка II века.¹⁵

Скупи су били војничка, дедуктивна колонија ветерана, који су овде систематски насељавани (*deducticii*) од времена владавине цара Домицијана, претежно крајем I и у II веку.¹⁶

Оснивању колоније претходило је подизање војног утврђења на важној комуникацији, која је ишла долином Вардара од Егјског мора ка северу и настављала кроз Поморавље ка Дунаву. Овај пут је био значајан још у предримском периоду, те су Скупи постојали као значајно утврђење и насеље Дарданаца, констатовано на локалитету Зајчи Рид, североисточно од касније римске колоније.¹⁷

Рациарија, *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria* или *Ratiaria Mysorum* (данашњи Арчар у Бугарској), је најстарија дедуктивна колонија у Горњој Мезији, основана за време владавине цара Трајана, највероватније после Другог дачког рата. Она се није развила из цивилног насеља уз војни логор (*canabae*) као остале колоније на горњомезијском лимесу на Дунаву, Сингидунум и Виминацијум, већ је настала на месту преримског насеља, које се налазило на територији народа Меца или Трибала. О карактеру овог насеља можда говори његов римски назив *Ratiaria*, у преводу са латинског сплав. Претпоставља се да је на месту Рациарије постојало пристаниште, још у предримско време, као и скела за прелазак Дунава.¹⁸ Осим тога, испирање злата и рудници овог племенитог метала у непосредној близини, условили су развој златарства у Рациарији.¹⁹ Такође, ово насеље се налазило на најкраћем, за Римљане изузетно важном путу, од Јадранског мора до Дунава (put *Lissus – Naissus – Ratiaria*).²⁰

Римски ветерани су у колонију интензивно насељавани у време Трајана, да би се касније појединачно у мањем броју досељавали у II-III веку.²¹

После поделе Горње Мезије на четири провинције 283. године: *Moesia I, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea Dardania*, Рациарија је постала престоница провинције Приобалне Дакије (*Dacia Ripensis*). Рациарија је тада постала и логор легије *XIII Gemina*. Занимљиво је да претпостављени старији војни логор из

14 Dragojević – Josifovska 1982, 25-28.

15 Dušanić 1996, 41-49.

16 Ферјанчић 2002, 70-78.

17 Dragojević – Josifovska 1982, 20-21, 23-25.

18 Мирковић 1968, 74-75.

19 Dimitrova – Milcheva 1979, 21-22.

20 Ферјанчић 2002, 78-79.

21 Ферјанчић 2002, 80-83; Mirković 2007, 48-50.

I-II века, још увек није потврђен археолошким ископавањима.²²

Horreum Margi (данашња Ћуприја) се налазио у средњем Поморављу и означен је као град на Птоломејевој карти. Његов положај на два важна аксијална пута на Балкану, воденом, Морави (*Margus*) и копненом, *Via publica*, условио је историју овог града. Од легијских логора Сингидунума и Виминацијума, ова потоња цеста спуштала се ка *Horreum Margi*, потом настављајући ка југу до Наиса (*Naissus*). У Наису се налазило средокраће Балкана и једно од најважнијих раскршћа Римског царства, путева који су спајали Дунавски лимес на северу, Босфор на истоку, Егејско море на југу и Јадранско на западу.²³

Иако, за сада, не постоје подаци о постојању насеља аутохтоног становништва на месту римског *Horreum Margi*, археолошка истраживања су потврдила вишеслојност овог налазишта и хоризонт праисторијског насељавања.²⁴ Време настанка града се не може прецизно утврдити, али се може претпоставити да је добио статус муниципијума у другој половини II века, у време владавине Марка Аурелија, Комода или Септимија Севера, на основу епиграфског натписа из времена цара Александра Севера. Треба напоменути да археолошка ископавања нису до сада потврдила постојање утврђења и насеља из I-II века.²⁵

Велики процват овај град је доживео у IV веку, када је опасан утврђењем са моћним кулама.²⁶ У ово време ту је радила и оружарница за израду оклопа (*Scutaria Horromargensis*).²⁷

Naissus (данашњи Ниш) је, такође настао на раскршћу важних путева, који су пресекали Балканско полуострво и спајали три мора, Јадранско, Егејско и Црно море, са средњом Европом. Положај у самом средишту Балкана учинио је овај град значајним војним, економским и верским центром.

На месту римског Наиса постојало је у протоисторијском периоду насеље аутохтоног становништва, што је потврђено археолошким истраживањима. Оно се налазило на територији палеобалканског народа Дарданаца, али је констатован и изражен келтски утицај Скордиска, који се можда огледа и у имену града, *Naissus*.²⁸

Сматра се да су Римљани још у I веку основали војни логор у Наису, као значајан логистички центар у унутрашњости Горње Мезије, што је делимично потврђено археолошким истраживањима.²⁹

Потврду да је Наис имао статус муниципијума имамо само на једном епиграфском натпису, али се време када га је добио можа само хипотетички одредити у време Антонина или Севера.³⁰ Од друге половине II века у каменом утврђењу посаду чини кохорта *I Aurelia Dardanorum*,

22 Luka 2014, 50, 56-59.

23 Petrović 1979, 20-22.

24 У периоду позног гвозденог доба долину Велике Мораве насељавао је келтски народ Скордиска и Дачани, о чему сведоче бројни налази. – Stojić 2003; Петковић, Тапавички – Илић 2020, 20-22

25 Петковић, Тапавички – Илић 2020, 11-13, 205.

26 Исто, 205-206.

27 Not. Dign. Or. XI 39.

28 Petrović 1979, 35-37. – О пореклу имена наиса постоје бројне теорије, које га одређују као илирско (Дарданско), келтско, трачко или чак преиндоевропско, што у сваком случају сведочи о древности насеља.

29 Petrović 1979, 44; Mirković 2007, 58-59

30 Petrović 1979, 50-51.

која је чинила војну посаду у Наису до краја IV века.³¹

Град је највећи процват доживео током IV века, као родни град цара Константина Великог, када је подигнута и царска резиденција *Mediana*.³²

Улпијана (данашња Грачаница), је била средиште рудничке области на југозападу Горње Мезије, *Metalla Dardanica*, у којима је експлоатисано сребро и олово и у мањој мери злато. Само на основу епиграфских натписа се зна да је имала статус муниципијума, *Municipium Ulpi-anum*, који је, судећи по имену, стекла почетком века, за владавине цара Трајана. Град је живео од II до краја IV века и обновљен је у VI веку, за владавине цара Јустинијана као *Iustiniana Secunda*. У граду, који је био опасан бедемима, археолошким истраживањима су констатовани главна улица са портицима и табернама, терме, рановизантијска базилика и *extra muros* некрополе из разних периода и мањи војни логор.³³

Municipium DD (Dardanorum) у данашњој Сочаници је још једно средиште рудничке области *Metalla Dardanica*. Име овог града је потврђено на два епиграфска натписа. Муниципијум Дарданорум је статус града добио, највероватније у време владавине Трајана или Хадријана.³⁴ У сваком случају статус муниципијума је добијен пре изградње храма посвећеног Антиноју, Хадријановом љубимцу 136-138. године.

Археолошка истраживања су открила форум овог града, терме, градску базилику, хореум и поменути Антинојев храм.³⁵

На ушћу Велике Мораве у Дунав налазио се римски логор и град *Margum* (Дубравица код Орашја). Нажалост, писани извори, као ни археолошка истраживања не дају никакве податке о овом граду. Напоменимо да се Маргум не појављује ни на Птолемејевој карти из прве половине II века, нити у Прокопијевом *De aedifices* из VI века. Само на три епиграфска натписа: два вотивна и једном надгробном, датованим у III век, појавује се име овог града као *Municipium Aurelium Augustum Margum* и *Municipium Margum*. Археолошка ископавања су, за сада, открила рановизантијско утврђење на десној обали Мораве и у старијим слојевима праисторијско насеље из IV века пре н.е. Посредни докази говоре да је утврђење на ушћу Мораве у Дунав настало још у I веку, да је његову посаду чинила легија *IV Flavia* све до премештања у Сингидунум почетком II века. Маргум је опет добио на значају током касне антике у периоду IV-VI века, како сведоче *Notitia Dignitatum* и *De aedifices*.³⁶ У Маргуму је у II-III веку постојала радионица за израду луксузне керамике (*terra sigillata*) а највероватније и керамичких лампи.³⁷

Међу римским градовима Горње Мезије, који су на основу археолошких истраживања потврђени као велики урбани центри и који су у касној антици имали простране градске територије, потврђене у Прокопијевом делу *О зрађевинама*, су следећа места: *Remesiana*, *Egeta*, *Aquae* и *Timacum Minus*.

Remesiana (данашња Бела Паланка) настала је на месту мансије (*mansio*) на

31 Исто, 31-32.

32 Vasić et al. 2016.

33 Паровић – Пешикан 1981, 57-72; Mirković 2007, 60-61.

34 Čerškov 1970, 75-79; Mirković 2007, 62-64.

35 Čerškov 1970, 16-55.

36 Mirković 1968, 50-55; Mirković 1986, 209-211; Mirković 2007, 57.

37 Bjelajac 1990, 174-175.

Слика 2 – *Tabulla Peutingeriana* (према: Г. Шкриванић, Југословенске земље на Појтингеровој табли, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 32-58.

Figure 2 – *Tabulla Peutingeriana* (according to: Г. Шкриванић, Југословенске земље на Појтингеровој табли, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 32-58.

путу *Via militaris* (*Singidunum – Viminacium – Horreum Margi – Naissus – Serdica – Constantinopolis*), на деоници од Наиса до Сердице (Софија у Бугарској) и даље ка Тракији и Црном мору. Археолошка истраживања су потврдила постојање великог урбаног насеља у касноантичком периоду. Град је био опасан бедеемима. У њему је, између осталог, откривена монументална ранохришћанска базилика, а у непосредној близини делом су истражене некрополе. На некрополама су откривене и зидане гробнице, које се могу датовати у IV век. Нема потврде ни у писаним изворима, нити на епиграфским споменицима да је Ремесијана икада стекла статус муниципијума. Међутим, од IV века град се интензивно развија, а у

Прокопијевом делу *О зрађевинама* наводи се као градић, *polichnion*, који зачудо има обимну територију (*hora*) са бројним утврђењима и насељима.³⁸

Egeta (данашња Брза Паланка) помиње се први пут као град у Птолемејевој географији. Појављује се у свим римским итинерарима и у *Notitia Dignitatum*, са стационирана три војна одреда и морнарицом (*cuneus equitum sagittariorum, legio XIII Gemina i classis Histrica*), али је нема на Прокопијевом списку утврђења, које је цар Јустинијан обновио. Топоним Егета, можда указије на келтско порекло, те би се преримско насеље могло повезати са племеном тзв. Малих Скордиска.

³⁸ Petrović 1979, 1-57; Mirković 2007, 69; Petrović, Grbić 2014, 95-99.

Егета је комплексно археолошко налазиште, где су откривена три утврђења, кастел I, правоугаоне основе, димензија 150 x 130 m, дужим странама оријентисано у правцу исток – запад, кастел II правоугаоне основе са кружним кулама на угловима, димензија 84 x 33 m, дужим странама оријентисан североисток-југозапад и кастел III, троугаоне основе, са кружним кулама на угловима. Константовано је и цивилно насеље са термама и две некрополе: старија са кремацијом из I-II века и млађа са инхумацијом, као и зиданим гробницама, из IV - прве половине V века. Откривено је и светилиште (*sacrarium*) Јупитера Долихена са богатим налазима, међу којима су бронзана вотивна плочица и сребрни држач са натписима у којима се помиње *Cohors I Cretum*, те сигнум од златног лима са представом Јупитер Долихена. Светилиште је било кружне основе, пречника од 3, 80 m, а датовано је новцем у другу половину III века.³⁹ *Egeta* се развијала у периоду II-IV века, али су је упади варвара са леве обале Дунава ослабили, да би инвазија Атилиних Хуна у Подунавље средином V века означила крај овог града.

Aquae (данашње Прахово) римско утврђење и насеље на Дунаву потврђено је на римским итинерарима, а Прокопије га у VI веку наводи као град са сопственом градском територијом (*χωρα Ακχεινσσις*), којој је припадао читав Дунавски лимес Приобалне Дакије, као и утврђења и насеља у унутрашњости ове провинције.⁴⁰

Утврђење се налазило на високој обали изнад Дунава и било је у облику неправилног четвороугла, оријентисаног дужом страном у правцу северозапад –

југоисток, димензија 850 x 370 x 422 x 629 m са анексом у облику правоуглог трапеза уз северозападни бедем (северозападна страна 207 m, северна 259 m). Овакав тлоцрт утврђеног града, на основу аналоггија са Дунавског лимеса, датује настанак тврђаве у IV век. Бедеми су, без сумње обнављани више пута, а последњи пут у другој половини VI века. Некрополе, које се налазе источно и западно од утврђења потврђују ову хронологију. Остаци старијег утврђења, чију посаду је чинила *cohors I Cantabrorum*, као ни гробови кремираних покојника, нису до сада откривени. Изван утврђења, на 55 m од северног бедема, истражена је грађевина са апсидом на истоку и две просторије, са јужне и северне стране, базилика. Објекат је три пута обнављан о чему сведоче четири сукцесивна пода од опека на малтерној подлози. Судаћи према археолошким налазима, последња обнова се одиграла после неког рушења, крајем VI века. Иначе, налази из Аква сведоче о његовој обнови после Аварске инвазије 584/585. године, а највероватније је овај град обновљен и после пада лимеса 614. године, те је опстао све до средине VII века.⁴¹

На око 5 km узводно од Прахова, у селу Кусјак, откривено је римско пристаниште.⁴² Истражени су остаци дока изграђеног од квадера пешчара и кречњака, димензија 2 x 1 x 1 m, као и стубови за везивање бродова, импозантних димензија од 6 m висине и пречника од 1 m. Откривени су и други архитектонски конструктивни и декоративни елементи грађевина, архитравне греде, забати, стубићи и сл. Такође, откривена су и два римска ратна брода на весла, који су

39 Mirković 1968, 114-117; Петровић 1984, 153-159; Petrović 1986, 369-371.

40 Petrović 2018, 288-289.

41 Mirković 1968, 85-88; Jovanović 1986, 263-264; Петровић 1997, 123-125; Mirković 2007, 70; Petrović 2018, 390.

42 Пристаниште је откривено и археолошки истражено приликом спуштања нивоа акумулације ХЕ Ђердап II, пре њеног пуштања у рад 1983. године.

конзервирани и данас се чувају у депоу Музеја Крајине у Неготину, а нажалост нису изложени због недостатка изложбеног простора. Бројни археолошки налази и епиграфски споменик са грађевинским натписом цара Трајана, датују настанак пристаништа у почетак II века. Оно је подигнуто, највероватније, у време Трајанових ратова са Дачанима, када је изградња пристаништа на Дунавском лимесу Горње Мезије имала стратешки значај због транспорта војних јединица и набавке разних потрепштина за војску речним путем, што је приказано и на Трајановом стубу у Риму. Пристаниште је сигурно постојало до краја III - почетка IV века, када је изненада страдало у некој природној катастрофи (земљотрес, поплава), собзиром на чињеницу да бродови нису били евакуисани. Тада се док пристаништа урушио у корито Дунава. Треба напоменути, да је ерозије тла и данас веома изражена на овом делу обале.⁴³

Timacum Minus (Равна код Књажевца) је једно од најстаријих римских утврђења у Србији, а без сумње најстарији центар романизације ван римског лимеса на Дунаву. Настало је најкасније у последњој трећини I века н.е., на месту насеља аутохтоног становништва.⁴⁴ Плиније у свом делу *О природи* међу народима, који живе у Мезији наводи Тимаке (*Timachi*), а етноним *Timachus* је потврђен на једном вотивном споменику Јупитеру Патерну из Тимакум Минуса.⁴⁵

Ово утврђење и град су потврђени у Птоломејевој Географији, на свим римским итинерарима и у *Notitia Dignitatu*, где се као посада наводи помоћна јединица

pseudocomitatenses Timacenses auxiliarii. У Прокопијевом делу *О грађевинама* у области Аква наводе се два утврђења, *Τιμακτιολον*, које цар Јустинијан обновио, и *Τιμαθοχιωμ*, који је подигао. Тимакиолон би се могао идентификовати као пређашњи Тимакум Минус.⁴⁶ Занимљиво је истаћи да на месту римског утврђења и града археолошким истраживањима није пронађен хоризонт рановизантијске обнове из VI века, а рановизантијски културни слој и налази потпуно недостају. Међутим, на брду Св. Тројица, на локалитету Црквиште, удаљеном 1,5 km у ваздушној линији ка западу од Тимакум Минуса, констатовани су остаци ранохришћанске цркве и, на узвишењу изнад ње, утврђење неправилног тлоцрта, које се на основу прикупљеног керамичког материјала може датовати у V-VI век.

Прво утврђење је имало бедеме од палисада и набоја са, највероватније, дрвеним кулама. Његови остаци констатовани су на простору североисточне и северозападне куле и јужне капије млађих фаза тврђаве, од чврстог материјала. Такође, ров дуж источне стране утврђења (*fossa*) можда потиче из I века.⁴⁷

Прва војна посада Тимакум Минуса била је коњичка кохорта *I Thracum Syriaca*. Та кохорта, стационирана у утврђењу почетком владавине цара Веспасијана, најкасније 71. године, учествовала је у Трајановим дачким ратовима и пребачена је средином II века у Трансмариску у Доњој Мезији. Једно краће време (85–86. године), заједно с кохортом *I Thracum Syriaca*, посаду утврђења *Timacum Minus* чинила је и кохорта *I Montanorum*, пребачена из Паноније да би учествовала у Домицијановим дачким ратовима.⁴⁸

43 Петровић 1997, 125; Petrović 2018, 390-391.

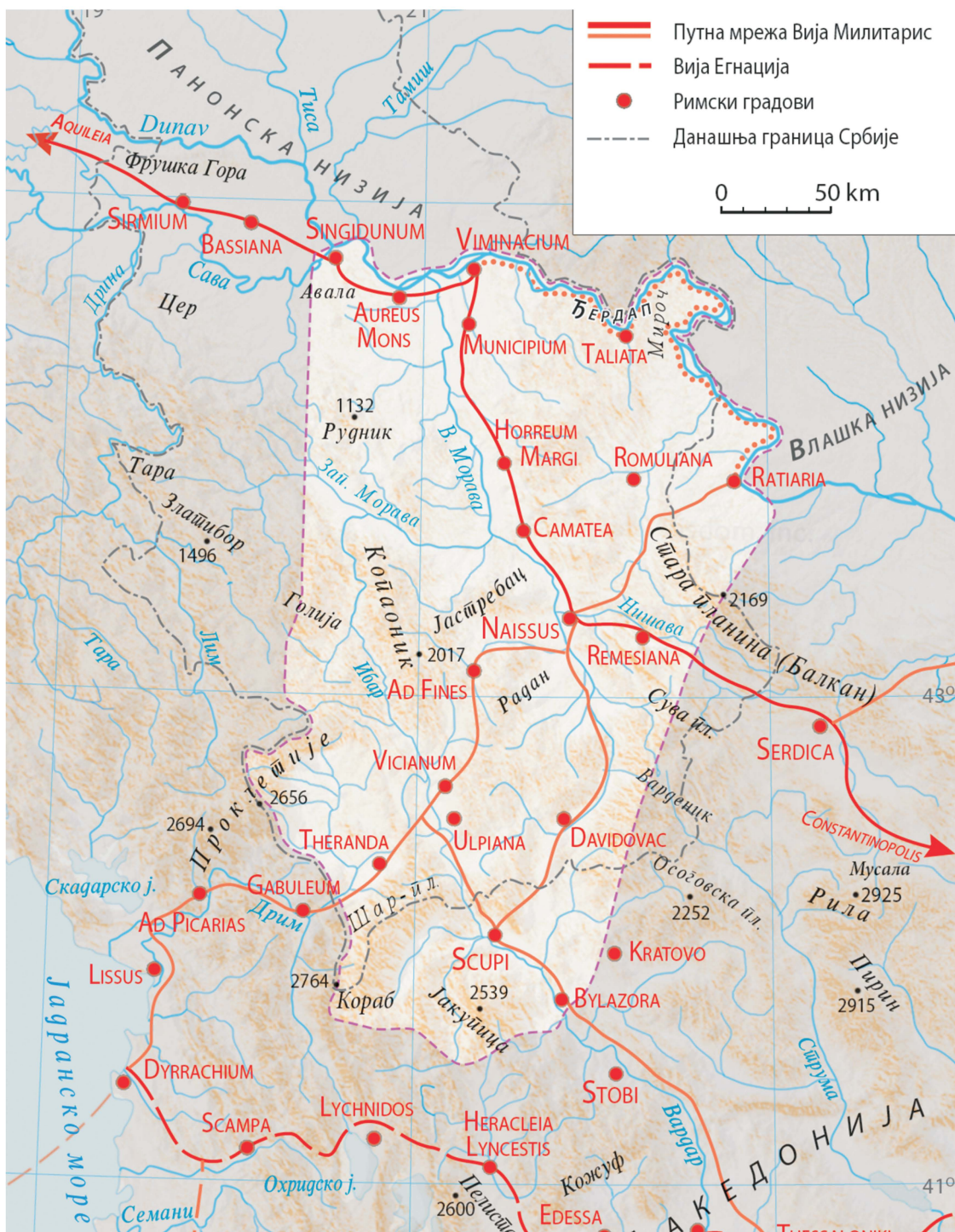
44 Стојић, Илијић 2011, 88–91.

45 Petrović 1995, 31-32; Petković, Илијић 2013, 54-57.

46 Petrović 1995, 27; Петровић 1997, 119.

47 Petrović 1995, 40; Петровић 1997, 121-122, сл.2; Petković et al. 2005, 13; Petković, Vujović 2023, 245, Plans1-2.

48 Petrović 1995, 44

Слика 3 – Moesia Superior (према: М. Мирковић, Горња Мезија, у: Српска енциклопедија, том III, Књига 1, Г-Дем, председник Уређивачког одбора Драган Станић (Иван Негришорац), Нови Сад – Београд 2018, 1-931.

Figure 3 – Moesia Superior (according to: М. Мирковић, Горња Мезија, у: Српска енциклопедија, том III, Књига 1, Г-Дем, председник Уређивачког одбора Драган Станић (Иван Негришорац), Нови Сад – Београд 2018, 1-931.

Најновији налаз фрагмента опеке с печатом кохорте *I Cretum* отвара питање могућег стационарања ове јединице у Тимакум Минусу.⁴⁹

У време Трајанових ратова против Дачана, 101-106. године, изграђено је прво камено утврђење, као логистички центар за римску војску на Дунаву, а затим су уследиле још две обимне реконструкције, једна средином III века, после готских упада, и друга за владавине царева Валентинијана и Валенса, између 364. и 378. године. Утврђење је све то време задржало оријентацију исток–запад и димензије 144 x 112 m. Такође, у том периоду гарнизон је чинила кохорта *II Aurelia Dardanorum (equitata milliaria)*.⁵⁰

Постоје индикације да је посаду касноантичког утврђења, обновљеног после Хадријанопољске битке, чинио део коњичке јединице *pseudocomitatenses Timacenses auxilarii*, која је била распоређена по утврђењима дуж путева у области Тимока.⁵¹

Треба нагласити да су коњичке јединице (*cohortes equitatae*) чиниле посаду Тимакум Минуса од његовог настанка све док није коначно уништен у инвазији Атилиних Хуна у Подунавље 441–443. године.⁵²

Од средине II до последње четвртине IV века, *Timacum Minus* је био значајан археометалуршки центар Горње Мезије, касније Приобалне Дакије.⁵³

То је уједно било и време формирања цивилног насеља јужно и североисточно

од утврђења, као и некропола западно и северозападно. У насељу је посредно, епиграфским натписима, потврђено постојање бар три храма, посвећених Јупитеру, Дијани и Марсу. На основу епиграфских споменика, у Тимакум Минусу је посвећено поштовање и других божанстава, као што су Ескулапије, *Deus Invictus* (Митра), Сабазије, Херкул, Салус, Хера, а посредно, преко камене пластике, и Дионис, Венера, Фортуна, Јупитер Долихен, Изиде, Серапис и Трачки коњаник.⁵⁴

Осим храмова, у насељу су археолошким ископавањима констатована два римска купатила, *balneum*, североисточно од утврђења, и терме у оквиру луксузног стамбеног објекта (*villa urbana*), југозападно.⁵⁵ Такође, јужно од утврђења откривени су делови стамбених и економских објеката.⁵⁶

После Хадријанопољске битке и варварских пустошења Приобалне Дакије у последњим деценијама IV века, цивилно насеље је престало да постоји, а преостало становништво се повукло у утврђење.⁵⁷

На основу свега наведеног могу се навести неке карактеристике настанка римских градова у горњој Мезији:

1. Сви градови Горње Мезије настали су на местима насеља аутохтоног становништва, која су представљала стратешке центре на важним комуникацијама преримског времена, најчешће повезаним са рударством, занатством и трговином. У Подунављу и Поморављу то су била опсида

49 Петковић 2021, 287, сл. 3. - На опеци је утиснут правоугаони печат са инверзним рељефним натписом [CO]H I • CRET V •

50 Petrović 1995, 44–45; Petković *et al.* 2005, 13

51 Petrović 1995, 34, 45; Петровић 1997, 123; Petković 1999, 223–227.

52 Petrović 1995, 32; Петровић 1997, Petković *et al.* 005, 15-16; Petković, Vujović 2023, 255.

53 Petrović 1996, 195–199; Petković 2009, 193–195

54 Petrović 1995, 42, cat. nos. 1-18; Petković *et al.* 2005: 16–17; Petković, Pijić 2013.

55 Petković *et al.* 2005, 16; Vjelić 2020, 164–168.

56 Петковић, Илијић 2012, 156–166

57 Исто, 167-168.

келтског народа Скордиска, у источној делу провинције насеља Трибала, којима су припадали и Тимаци, а у јужном делу насеља Дарданаца. Ово сведочи о густој насељености и значајном развоју привреде и саобраћаја копненим и воденим путевима у протоисторијском периоду на простору будуће провинције Мезије.

2. Римљани су веома рано, већ у I веку градили путну инфраструктуру и утврђења, не само на Дунавском лимесу, већ и у унутрашњости провинције, управо да би експлоатисали комуникацијске и економске потенцијале освојене области, што се, пре свега односило на рударство злата, сребра и олова. Већ у II веку основано је више рудничких области на простору Горње Мезије.
3. Ова насеља постају *civitates peregrinae* и то стање је забележено у Птоломејевој *Географији*, да би неки од ових градова добили сукцесивно правни статус муниципијума и/или колоније у II-III веку. У сваком случају, археолошким истраживањима је потврђена интензивна романизација и урбанизација ових градова од II века.
4. Доношењем Каракалине *Constitutio Antoniniana* 212. године, када су сви становници Царства добили римско грађанско право, правни значај муниципијума је престао да постоји иако су остале институције градске самоуправе и градских територија. Од Диоклецијанових административних реформи, у провинцијама насталим на територији Горње Мезије настају градови (*civitas*), који никада нису стекли статус муниципијума или колоније, али су имали велики економски значај и обимне градске територије, као што су *Remesiana* и *Aquae*, о чему сведочи и Прокопијево дело *De aedificiis*. Ови градови су током касне антике (IV-VI век) били и епископска седишта.

О значају градова Горње Мезије, који се у историјској науци заанемарује, пре свега због малог броја писаних извора, сведоче не само архитектонски споменици, остаци путева, водовода, мостова, утврђења, јавних грађевина, као што су терме, храмови и цркве, већ и чињеница да се од краја III века ствара бројна локална елита, која партиципира у римској војсци и администрацији, о чему сведоче епиграфски споменици. Још један узрок стварања вишег слоја грађанства је и интензивно рударство организовано давањем у закуп експлоатације рудника, што је довело до богаћења закупаца. Такође, трговина различитим робама, пре свега Дунавом, који је спајао Понт и средњу Европу, допринела је економском процвату и локалном развоју производње. Чињеница да су неки од најмоћнијих римских царева пореклом са ових простора, као што су тетрарси Максимијан Херкулије, Галерије, Максимин Даја, Константин Велики, Јустин I и Јустинијан I, говвори о сјају и моћи овог дела Царства. Многи од ових градова били епископска седишта током касне антике (*Singidunum*, *Viminacium*, *Margum*, *Remesiana*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Scupi*, *Ulpiana*, *Agae*, *Meridio*), док је новооснован град у VI веку, *Iustiniana Prima*, био архиепископија Илирика. Археолошка истраживања су открила велики број ранохришћанских цркава и базилика, од којих су неке импозантних димензија, што сведочи о бројној хришћанској пастви. Неке од ових цркава функционисале су и током средњег века (IX-XI век).

Занимљиво је констатовати да су на местима многих римских градова Горње Мезије у средњем веку подигнута утврђења или насеља. Неки од ових градова и данас живе на истом месту, као што су *Singidunum* - Београд, *Horreum Margi* - Њуприја, *Naissus* - Ниш и *Scupi* - Скопље.

CITY DEVELOPMENT IN UPPER MESIA: MUNICIPIUM ET CIVITAS

SUMMARY

The need for the integration of Italian cities into the Roman Republic led to the creation of the institution of the *municipium*. The *municipium* consisted of the community of its inhabitants, which had more or less limited rights and obligations of Roman citizens, among which the most important are the payment of taxes (*munera*) and the provision of a certain contingent of equipped soldiers (*census*), but not the right to elect and be elected. With the expansion of the Roman state, primarily in the imperial period, municipia were founded in the provinces, which had different degrees of Roman civil law.

In the Danube provinces, the establishment of municipalities and colonies in the early imperial period was associated with fortifications on the limes, where they developed from civilian settlements in vicinity to fortifications (*canabae*). With Caracalla's adoption of the *Constitutio Antoniniana* in 212, the legal significance of the *municipium* ceased to exist, although the institutions of city self-government and city territories remained.

In Upper Moesia the status of a city was acquired by urban settlements next to the legion camps (*Singidunum*, *Viminacium*), urban settlements from the pre-Roman period at the crossroads of important roads (*Horreum Margi*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Scupi*) and mining and metallurgical centers (*Ulpiana*, *Municipium Dardanorum*). Some of these cities received the status of *municipium*, and some of them colony.

The characteristics of the development of Roman cities in Upper Moesia can be summarized:

1. All the cities of Upper Moesia were created on the sites of indigenous population settlements, which represented strategic centers on important communications of pre-Roman times, most often connected with mining, crafts and trade. In Danube Basin and the Morava Valley they were *oppida* of the Celtic people of Skordisci, in the eastern part of the province the settlements of Triballi, to which Timachi also belonged, and in the southern part the settlements of Dardanians. This testifies to the dense population and significant development of the economy and traffic by land and waterways in the protohistoric period in the area of the future province of Moesia.

2. The Romans built road infrastructure and fortifications very early, already in the 1st century, not only on the Danube Limes, but also in the interior of the province, on the first place to exploit the communication and economic potential of the conquered area, which is primarily related to mining of gold, silver and lead. As early as the 2nd century, several mining areas were established in the area of Upper Moesia.

3. These settlements become *civitates peregrinae* and this phase is recorded in Ptolemy's *Geography*, so that some of these cities would successively receive the legal status of *municipium* and/or colony in the 2nd – 3rd centuries. In any case, archaeological research has confirmed the intensive Romanization and urbanization of these cities since the 2nd century.

4. With Caracalla's adoption of the *Constitutio Antoniniana* in 212 AD, when all inhabitants of the Empire received Roman

civil rights, the legal significance of the municipium ceased to exist, although the institutions of city self-government and city territories remained. Since Diocletian's administrative reforms, cities (*civitas*), which never acquired the status of municipium or colony, were created in the provinces on the territory of former Upper Moesia. Nevertheless, they had great economic importance and extensive city territories like *Remesiana* and *Aquae*, as evidenced by Procopius in *De aedificiis*. These cities were also episcopal seats during late antiquity, in the 4th-6th centuries.

The importance of the cities of Upper Moesia, which is neglected in historical science, primarily due to the small number of written sources, is evidenced not only by architectural monuments, remains of roads, waterworks, bridges, fortifications, public buildings, such as baths, temples and churches, but also by the fact that from the end of the 3rd century, a large local elite was created, which participated in the Roman army and administra-

tion, which is evidenced by epigraphic monuments. Another cause of the creation of a higher class of citizens is the intensive mining organized by leasing the exploitation of mines, which led to the enrichment of the tenants. Also, the trade of various goods, above all by Danube, which connected the Pontus and Central Europe, contributed to the economic boom and the local development of production. The fact that some of the most powerful Roman emperors originated from these areas, such as tetrarchs *Maximian Herculus*, *Galerius*, *Maximinus Daia*, Constantine the Great, Justin I and Justinian I, speaks of the splendor and power of this part of the Empire. Many of these cities were episcopal seats during late antiquity (*Singidunum*, *Viminacium*, *Margum*, *Remesiana*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Scupi*, *Ulpiana*, *Aquae*, *Meridion*), while in the 6th century newly founded city of *Iustiniana Prima* (Caričin Grad kod Lebane) was the archbishopric of Illyricum.

Key words: *municipium*, *Constitutio Antoniniana*, *civitas*, *Moesia Superior*, Late Roman period

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Not. dign. or.

- *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis*, E. Böcking (ed.). (Bonn 1953)

Procop. De aedif.

- *Procopii De aedificiis*, J. Haury (ed.). (Lipsiae 1913)

Литература

Бјелајац 1990

- Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji: import I radionice Viminacium – Margum*, Arheološki institut, Posebna izdanja, knjiga 23, Beograd 1990.

Вјелић 2020

I. Vjelić,

- I. Vjelić, Block-type Military Balneum in Timacum Minus. Its Spatial Arrangement, Social Impacts, and Architectural Analogies, *Starinar* 70/2020, 2020, 145-172.

Васић ет ал. 2016

- M. Vasić, G. Milošević, N. Gavrilović Vitas, V. Crnoglavac, *Constantine's Villa at Mediana*, The National Museum Niš, Niš 2016.

Dimitrova – Milčeva 1979

- Dimitrova – Milčeva, *Antique Engraved Gems and Cameos in the National Archaeological Museum in Sofia*, Septemvri Publishing House, Sofia 1979.

Dragojević – Jossifovska 1982

- B. Dragojević – Josifovska, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol VI. Scupi et la région de Kumanovo*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de Université de Beograd: Beograd 1982.

Dušanić 1996

- S. Dušanić, The Frontier and the Hinterland: The Role of Scupi in Domitian's Wars on the Danube, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Edited by Petar Petrović, Archaeological

Institute, Belgrade, Cahiers de Port de Fer, Monographies 2, Belgrade 1996, 41-51.

Humbert 1978

- M. Humbert, *Municipium et civitas sine suffragio. L'organisation de la conquête jusqu' la guerre sociale*, Persee, École Française de Rome, Rome 1993.

Jovanović 1996

- Đ. Jovanović, Topography of *Aquae – Prahovo*, in: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Edited by Petar Petrović, Archaeological Institute, Belgrade, Cahiers de Port de Fer, Monographies 2, Belgrade 1996, 263-268.

Le Roux 1992

- P. Le Roux, La question des colonies latines sous l' Empire, *Ktéma* 17, 1992, 183-200.

Luka 2014

- K. Luka, Colonia Ulpia Traiana Ratiaria. The Rediscovery of the Ancient City, *Ratiaria semper floreat* 1, 2014, 50-64.

Mirković 1968

- M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Dissertationes, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd 1968.

Mirković 1986

- M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol II. Viminacium et Margum*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de Université de Beograd: Beograd 1976.

Mirković 2007

- M. Mirković, *Moesia Superior. Eine Provinz an der mittleren Donau*, *Orbis Provinciarum*, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2007.

Mirković, Dušanić 1976

- M. Mirković et S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol I. Singidunum et la nord-ouest de la province*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de Université de Beograd: Beograd 1976.

Паровић – Пешикан 1982

- М. Паровић – Пешикан, Античка Улпијана према досадашњим истраживањима (Resumé: *Ulpiana antique la lumière de l'état actuel de recherches*) *Старинар XXXIII/1981*, 1982, 57-74.

Petković 1999

- S. Petković, Meaning and Provenance of Horses' Protomes Decoration on the Roman Antler Combs, *Starinar XLIX / 1998*, 1999, 213-228.

Петковић 2021

- С. Петковић, Нови налаз дела појасне гарнитуре украшене ажурирањем из Равне (*Timacum Minus*) (Summary: New Finding of a Part of The Belt Set Decorated with Openwork from Ravna (*Timacum Minus*)), *Зборник Народног музеја. Археологија. Archéologie XXV-1*. 287-303.

Petković et al. 2005

- S. Petković, M. Ružić, S. Jovanović, M. Vuksan, Zs. Zoffman, *Roman and Medieval necropolis in Ravna near Kvaževac*, Archaeological Institute, Beograd, Monographs, Vol. 42: Beograd 2005.

Петковић, Илијић 2012

- С.А. Петковић, Б. Илијић, Прилог проучавању римског насеља на локалитету *Timacum Minus* код Књажевца, *Гласник САД* 28, Београд 2012, 153-178.

Petković, Ilijić 2013

- S. Petković, B. Ilijić, Votive Altar of *Lucius Petronius Timachus*, *Starinar LXIII/2013*, 2013, 53-72.

Петковић, Тапавички – Илић 2020

- S. Petković, M. Tapavicki Plić, Kasnoantičko utvrđewe *Horreum Margi* (Summary: *Late Roman Fortification of Horreum Margi*), Грађа бр. 11, Археолошки институт, Београд 2020.

Petković, Vujović 2023

- S.A.Petković, M.B. Vujović, Finds of Scale Armour (lorica squamata) from Timacum Minus, *Collection of the National Museum of Serbia XXVI – 1/2023 Archaeology*: 241-260.

Petrović 1979

- P. Petrović, *Iscriptions de la Mésie Supérieure, Vol IV. Naissus – Remesiana – Horreum Margi*, Centre d'études épigraphiques et nimismatiques de la Faculté de philosophie de Université de Beograd: Beograd 1995.

Петровић 1984

- П. Петровић, Брза Паланка – Егета (Извештај о археолошким истраживањима у 1980. години – антика), *Бергајске свеске* II, ур. Владимир Кондић, Београд 1984, 153-166.

Petrović 1986

- P. Petrović, Brza Palanka – Egeta. Recherches archéologique menées 1981-1982, *Cahiers des Portes de Fer III*(Đerdapske sveske III), ed. Vladimir Kondić, Belgrade 1986, 369-377.

Petrović 1995

- P. Petrović, *Iscriptions de la Mésie Supérieure, Vol III-2. Timacum Minus et la vallée du Timok*, Centre d'études épigraphiques et nimismatiques de la Faculté de philosophie de Université de Beograd: Beograd 1995.

Петровић 1997

- П. Петровић, Римљани на Тимоку (Summary: Romans in the Timoc Valley), in: *Археологија источне Србије / Archaeology of Eastern Serbia*, ур: Мирослав Лазић, Центар за археолошка истраживања, Филозофски факултет у Београду, Београд 1997, 115-131.

Petrović 2018

- V. P. Petrović, The Aquae Station on the Roman Danube Limes Road in Upper Moesia, *Open Archaeology* 2018, 4, De Gruyter, 386-303

Petrović, Grbić 2014

- V.P. Petrović, D. Grbić, Ancient Remesiana: A New Milestone from the Times of Severus Alexander, *Journal of Ancient Topography / Rivista di topografica antica XXIII*, 2013, Firenze 2014, 95-106.

Reid 1923

- J.S.Reid, *The Municipalities of the Roman Empire*, Cambridge University Press, London 1923.

Stojić 2003

- М. Стојић, *Veliki Vetren*, Arheološki institute, Beograd, Posebna izdanja, Knjiga 38, Beograd 2003.

Стојић, Илијић 2011

- М. Стојић и Б. Илијић, Књажевац. *Културна историографија праисторијских локалитета књажевачког краја*, Археолошки институт, Београд Завичајни музеј Књажевац, Београд – Књажевац 2011.

Тарпин 1999

- М. Тарпин, Colonia, Municipium, Vicus : Institutionen und Stadtformen, dans N. Hanel, C. Schucany (éd), *Colonia, municipium, vicus. Struktur und Entwicklung städtischer Siedlungen in Noricum, Rätien und Obergermanien*, Colloque, Wien, 21-23.05.1997, BAR International Series, 783, Oxford, 1999, 1-10.

Ферјанчић 2002

- С. Ферјанчић, Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама, *I-III век н.е. (Summary: Settlement of Legionary Veterans in Balkan Provinces I-III century A.D.)*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 79, Београд 2002.

Цермановић - Кузмановић 1975

- А. Цермановић – Кузмановић, Југословенске земље на Птоломејевој карти, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 11-31.

Љершков 1970

- Emil Ćerškov, *Municipium DD kod Soćanice (Dissertationes et monographiae)*. Музеј Косова, Археолошко друштво Југославије, Приштина - Београд, 1970.

Шкриванић 1975

- Г. Шкриванић, Југословенске земље на Појтингеровој табли, у: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, ур: Реља Новаковић, Историјски институт, Посебна издања, књика 17, Београд 1975, 32-58.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)(082)
902.2(497.11)(082)
347.2(37)"04/14"(082)
94(4)"04/14"(082)

НАУЧНИ скуп *Timasum Minus*: Утицај римског права у касној антици и средњем веку - историјски извори и археолошки трагови (1 ; 2022 ; Равна)

Утицај римског права у касној антици и средњем веку : историјски извори и археолошки трагови / уредили Софија Петковић и Александар Ђорђевић. - Београд : Археолошки институт ; Књажевац : Завичајни музеј, 2023 (Ниш : Medivest). - 115 стр. : илустр. ; 21 cm. - (Посебна издања / [Археолошки институт] ; књ.83)

Насл. на спор. насл. стр.: *The Influence of the Roma Law i n the late Roma period and Middle Ages : historical sources and arheological traces.* - Текст штампан двостубачно. - Део текста на срп. и енгл. језику. - Тираж 150. - Стр. 7: Предговор / Софија Петковић и Александар Ђорђевић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6439-092-7 (AI)

а) Археолошки институт (Београд) – Истраживања – Зборници б)
Археолошка истраживања – Србија – Зборници в) Римско право –
Примена – Средњи век – Зборници

COBISS.SR-ID 132733961